

Землеробські сезони і традиційне літочислення. Міфологія весни. Частина II

Наступним святом є *Теплого Олексі* (30 березня / 16 березня ст. ст.) – чергового етапу весни, коли танув сніг і кресла крига. Раніше на Теплого Олексі виносили з комори вулики, оскільки вдень починає пригрівати сонце. Помітна невідповідність народних прикмет, які характеризують те чи інше свято, із сучасною кліматичною ситуацією пояснюється зміною погоди у бік потепління, що демонструє, на перший погляд, неактуальність народного календаря. Однак відповідні зміни є досить динамічними і можуть повернутися на попередні показники, оскільки викликані підвищеною активністю Сонця, яка в будь-який момент може демонструвати спадні тенденції.

Ключовим святом, яке знаменувало прихід весни є *Благовіщення* (7 квітня / 23 березня ст. ст.). Протягом декількох останніх століть, коли формувалася сучасна українська культура, Благовіщення припадало на весняне рівнодення. Символізує воскресіння природи, пробудження життєвої сили землі, остаточну перемогу світла над темрявою. Окремі дослідники вважають, що Благовіщення до запровадження християнства було головним святом весни, оскільки цього дня прокидаються від зимового сну тварини, у зв'язку з чим не рекомендувалося ходити до лісу. Вважається також, що завершується перший цикл весни – архаїчний новий рік вже почався, оскільки на Благовіщення прилітає ластівка, що є наслідком щедрувань і обрядових гукань.

У результаті цього цикл веснянок доповнюється іграми, трансформуючись таким чином у повноцінну обрядову містерію. Зокрема молодь водить хороводи – ритуальні танці на честь сонця¹. Загалом обрядові ігри є елементами імітаційної магії, яка має акумулювати енергію сонця і сконцентрувати її на землю. Можливо, що застигли форми ритуальних хороводів дійшли до нашого часу у вигляді кам'яних колоподібних мегалітичних композицій, які вважалися проекціями сонця на землю (наприклад, Стоунхенж та ін.). У народі хороводи називали «кривим танцем», який не лише повторював рух сонця, але моделював ріст рослин. В орнаментальному мистецтві «кривий танець» стилізовано у формі волют (мал. 5).

¹ Пор.: гр. *Χώρα* – «округа», фактично місце дислокації роду; *Χόρο* – «круглий світильник», споріднене з перс. *Xorsed* – «сонце» [6].

Мал. 5. Вишиті волюти, які стимулюють вегетативний ріст [5]

У народі вважають, що на Благовіщення Бог благословляє землю, тому усе починає швидко рости, з'являються перші квіти, з якими пов'язані магичні ритуали топтання рясту, виголошуючи при цьому магичні тексти «дожити до наступного літа» (тобто року):

«Топчу, топчу ряст,
Бог здоров'я дасть»,

або:

«Топчу, топчу ряст,
дай, Боже, діждати
і на той рік топтати!»

Важливість свята підтверджується його християнським контекстом, згідно з яким символізує благо вістку від архангела Гавриїла до Діви Марії про те, що вона стане матір'ю Спасителя (Луки 1: 26–38). У зв'язку з винятковістю цього дня у церкві святили ритуальні хлібці – проскури (схожими виробами з тіста «пригощали» птахів під час «гукання» весни), які вважали цілющими і зберігали за іконами. Освячені хлібці-проскури мали апотропейні властивості – їх товкли у ступі і, змішавши із землею, сіяли по межі поля, «щоб хліб родив і щоб град посіву не побив» [7].

Зважаючи на свою важливість, Благовіщення було парним святом, тобто відзначалося два дні поспіль, що мало підсилити його магичний контекст. Крім обліку часу принцип дублювання використовується в інших обрядових практиках, наприклад, подвійними могли бути власні імена [8]. Візуальні пропорції фіксується також в образотворчому, декоративному і фундаментальному мистецтві. Наступний – фактично другий день свята називали *Благовісником* (8 квітня)², коли загальний принцип Благовіщення як Боже Благословення реалізується в конкретній дії. Невипадково вважалося, що цього дня «прокидається» грім («голос Бога») і блискавка (небесний вогонь)³, тому хлібороби освячували зерно для посівної і починали сіяти ярові (п-сл. *јагъ* – «весна»).

² Подвійність свят перейняли радянська влада. Зокрема, новий рік (31.12-01.01), міжнародний день трудящих (1-2 травня) були парними.

³ У народному світогляді грім і блискавка вважалися «Божими знаменнями», яке освячує праведників і карає грішників. Застиглі в камені блискавки називали «громовими стрілками», які кидає з неба святий Ілля, намагаючись поцілити нечисту силу [9].

До першої сівби ставилися як до сакральної дії. Зокрема перед посівом постилися, зерно кидали навхрест, виголошуючи при цьому молитву. Після посіву справляли святковий обід. Існував також цікавий звичай дарувати дітям нові сорочки. У цьому разі актуалізується смислові відношення «нового» тіла дитини з новою сорочкою і пробудженою, «ною» силою землі. Підкреслення «нового» як пробудженого / воскреслого «старого» вказує на гіпотетичне існування реінкарнаційних вірувань, де наступне покоління є відтворення одного з попередніх – дідів або пращурів⁴; сорочка виступає засобом остаточної трансформації (можливі залишки ініціальних обрядів) і номінативної ідентифікації з певним родом⁵, а засіяна земля є матеріальним втілення Великої Богині, які народжує, годує і ховає своїх дітей у «своє» лоно.

Логіка будови народного календаря, орієнтованого на землеробство, опосередковано коригується з християнськими святами. Мова йде про великодні дні, які виглядають як автономний обрядовий цикл, органічно вживлений у весняну містерію воскресіння. Відомо, що Великодню передуює період духовного і тілесного очищення – Великий сорокаденний піст. Згідно з християнським вченням кожен мирянин має наслідувати подвижницьке життя Ісуса Христа. У цьому контекст Великий піст є повторенням євангельського епізоду, коли Спаситель постив у пустелі сорок днів, після чого Його тричі спокушав сатана, пропонуючи перетворити камінь на хліб, випробувати любов Бога і, нарешті, отримати абсолютну владу над світом.

В окремих регіонах тиждень перед Великоднем вважали *Русальним*, назва якого є ідентичною з літніми часовими циклами напередодні Трійці або Купала і походить від імені міфологічного персонажу «русалки», пов'язаного з тотемними віруваннями про перевтілення душ померлих на комах. Пор. із звичаями не проганяти комах на поминальному обіді, а також з лексичними відповідниками: бабка → бабочка – «метелик» (лат. *Nymphalidae*); польськ. *rusałka* – «великий яскравий метелик» (лат. *Vanessa*), болг. *русалка* – «комаха однокоренка». Актуальними є також зіставлення з однокореневими «роса», «рослина», «рости», р. Рось і т. п. Незважаючи на те, що назва «русальний» є скоріш за усе смисловим перенесенням літнього часового періоду напередодні Зелених свят на весняний передвеликодній цикл, не залишається сумнівів про їхню семантичну подібність, що пояснюється смисловою напругою перехідного часу, пов'язаного з рухом сонця. Зокрема, напередодні Різдва і Великодня, так само як перед Трійцею і Купалом, також «активується» нечиста сила. Схожі відомості фіксуються у Святому Письмі, де неодноразово зазначається, що фарисеї напередодні Песаху прагнули згубити Ісуса Христа. Можливо з цим пов'язані очисні обряди, кульмінація яких припадала на Чистий Четвер, коли ретельно мили лави, столи, підлогу

⁴ Можливо, у такий спосіб українці пояснювали генетичні особливості.

⁵ Цікавим у цьому разі є аналогія з європейським сюжетом про братів-лебедів, яких перетворила на птахів відьма, і які знову стали людьми завдяки чарівній сорочці, сплетеній з кропиви.

(тобто місця, яких торкалося тіло людини⁶), палили поблизу храмів великодні вогнища, а також обливали водою дівчат у наступний після Великодня понеділок.

Саме тому концентрація сакральних смислів припадає на останній тиждень – Страсний або Білий, який починається з *Вербної неділі*. Поряд з євангельською подією (в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим) знаковими є традиційні мотиви, зокрема освячення верби як вегетативно потужної рослини, сила якої має перейти на кожного, хто її торкається⁷. У ХІХ - поч. ХХ ст. ще існували звичаї втикати освячене гілля верби край не займаного плугом поля, ніби заряджаючи енергетикою цієї рослини ще не пробуджену від зими землю; хльоскати вербовим гіллям дітей, стимулюючи їхній швидкий ріст⁸; шмагати худобу перед першим вигоном на пасовисько, додаючи їй сили вийти на відкритий простір після тривалого перебування у темному й обмеженому просторі хліву. Освячене вербове гілля зберігали за образами і використовували в якості оберегу від граду, вживали як лікувальний засіб, обкурювали хату, клали у дитячу купіль тощо. Віра у цілющі властивості верби залишається досить потужним культурним маркером українців. Так, у радянські часи свято 8 березня було фактично адаптоване під народний світогляд, оскільки жінкам разом з червоними (!)⁹ тюльпанами дарували також гілочки верби, які завуальовано називали «котиками».

Наступним святом Великоднього циклу є *Чистий Четвер*, який отримав назву від описаного у Євангелії сюжету про омовіння Христом ніг своїм учням. Однак з погляду церкви центральною подією цього дня є хлібопереломлення або причастя, під час якого Ісус Христос дарує Новий Завіт милості і любові. Однак у народному світогляді актуальнішим є момент очищення, що сполучається з традиційними віруваннями архаїчного походження про вселенське очищення й оновлення природи після зими. Зокрема відкритим залишається питання щодо мандрівного сюжету ритуального спалювання солом'яного опудала *Морени* (від **mar-*, **mor-*, **mer-* – «смерть»), який могли здійснювати не лише на Колодія-Масляну або Купала, але на інші весняні свята. Опосередкованим підтвердженням цьому є рудименти очисного культу вогню. Зокрема після служби у церкві намагалися принести запалену «страсну» свічку, якої випалювали на сволоку хрест, що вважався оберегом від грому і різноманітних недуг. Після цього свічку зберігали і запалювали лише в екстрених випадках – під час важких

⁶ Пор.: «Хіба ви не знаєте, що *ваше тіло* то храм Духа Святого, що живе Він у вас, якого від Бога ви маєте, і ви не свої?» (1 Послання до Коринтян 6: 19).

⁷ Після злочинного підризу Каховської греблі, раніше затоплені землі заповнили вербові зарослі, рятуючи тим самим екосистему краю, наповнюючи знесилену війною землю вологою, а повітря – киснем.

⁸ При цьому примовляли: «не я б'ю, верба б'є», наголошували на причетності до цієї процедури не людини, а саме верби.

⁹ У цьому разі червоний колір має подвійне значення, оскільки асоціюється з «красною» весною, але може мати революційні інтонації, натякаючи на державний прапор СРСР.

пологів, великої грози, небезпек і хвороб, ніби дублюючи тим самим очисну містерію Чистого Четверга.

Страсна П'ятниця є початком священної потрійності, смислова напруга якої досягає кульмінації у другій половині дня¹⁰, продовжується у Суботу і завершується у Великодню Неділю. Християнська доктрина смерті і Воскресіння Бога накладається за архаїчні архетипи давніх землеробів, які сповідували ідею померлого і воскреслого бога рослинності, досліджені Дж. Фрезером і Дж. Харрісон. Звідси пояснення семантики т. зв. народного православ'я як симбіозу євангельських, апокрифічних переказів з народними традиціями. Зокрема у Страсну П'ятницю заборонялося випікати паски¹¹, що зіставляється з іншими трудовими заборонами, які традиційно дотримувалися жінки у п'ятницю (наприклад, такати, шити¹², прати, прибирати). Не виконували також чоловічі роботи, пов'язані з рубанням, струганням, забиванням і т. п., оскільки ці дії імітують поведінку римських легіонерів, які розпинали Христа. Однак перераховані вище дії стосуються дерева, тому можуть мати відношення до тотемних вірувань, а відтак до пращурів, що підкреслює архаїчність відповідних заборон. Натомість субота вважалася днем для приготування крашанок – передвісників Воскресіння Христа, який ще перебував «у гробі», але мав скоро воскреснути. Можливо, що цей вибір не був випадковим, оскільки однозначно протиставлявся єврейському шабату. Однак звичай фарбувати або розписувати яйця є давнішим і виник задовго до того, як у Східній Європі з'явилися євреї. На думку Н. Ніколаєвої і В. Сафронова, культ яйця може сягати часів пізнього мезоліту і раннього неоліту, коли території Центральної і Східної Європи внаслідок танення льодовика і вологого клімату були затоплені водою, і чи не єдиним джерелом харчування були яйця водоплавних птахів [10]. Традиційно яйце стало символізувати повернення весни (коли знову починають нестися качки і гуси). Внаслідок тривалого споживання яйце стає культурним артефактом – на шкаралупу починають наносити символи життя, а також різноманітні обереги, що пояснюється необхідністю зберегти не лише його гастрономічні властивості (захист від псування), але забезпечити плідність. Таким чином продукт харчування перетворюється на символ, зосереджуючи у собі усі життєдайні потенції – запліднення, народження і воскресіння.

Далі буде.

¹⁰ Національний католицький реєстр опублікував офіційну статтю Джиммі Акіна, де автор припускає, що Ісус помер біля «дев'ятої години», що відповідає приблизно 15.00 годин у перекладі на сучасний час [11].

¹¹ За логікою жанру паски мали випікати у четвер, напередодні Песаха. Однак їх виготовляли у середу або суботу напередодні Великодньої Неділі.

¹² Пов'язані з виготовленням «нитки долі», яку могли обірвати потойбічні істоти.